



Kitap Deđerlendirmesi / Book Review

Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü

Mehmet Özşenel

İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019, 120 sayfa.

İslâm dininin temel kaynakları Kitap, sünnet, icmâ ve kıyastır. Bu deliller arasında icmâ ve kıyasa yönelik çeşitli itirazlar bulunsa da, üzerinde ittifak edilenlerin Kitap ve sünnet olduğunu söylemek mümkündür. Hakkında herhangi bir şüphe bulunmayan bu iki aslın ortak özelliği ise, nesilden nesile ilkin şifahî olarak, devam eden süreçte de yazılı bir şekilde nakledilmeleridir. Ancak rivayet yoluyla nakledilen bu iki delilden Kur'ân-ı Kerim'in sübütunda herhangi bir şüphe bulunmazken aynı durum sünnet yani hadis için söz konusu değildir. Zira Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin büyük bir bölümü âhâd yolla rivayet edilmiştir. Tevâtür yoluyla gelmeyen hadislerin hangisinin güvenilir ve sağlam, hangisinin de zayıf ve uydurma olduğunu tespiti hususunda İslâm âlimleri büyük bir gayret göstermiş ve bu yönde birtakım kriterler belirlemişlerdir. İşte Mehmet Özşenel tarafından kaleme alınan bu eser de hadislerin tevsik yönünün Hanefî mezhebi bağlamında yansımaları konu edinen bir çalışmadır.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan kitabın ön sözünde yazar, "Hanefî Hadis Anlayışı" olarak isimlendirdiği çalışmasını Hanefî fıkıh doktrininde önemli bir yeri olan Fahrülslâm el- Pezdevî'ye (ö. 482/1089) kadar uzanan yaklaşık dört asırlık bir dönemle sınırlandırdığını kaydetmektedir. Eserin giriş bölümünde, hadislerin tevsiki konusunda genel bir değerlendirme yapılmış, Hanefî hadis anlayışının kökleri üzerinde durularak hadislerin hangi sebeplerle çeşitli kısımlara ayrıldığı ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde, hadislerin tedvîn aşamasında izlenen süreç ve İslâm âlimlerinin bu yönde almış oldukları tedbirlere kısaca değinilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü "Hanefî Hadis Anlayışının Kökleri: Teşekkül Dönemi" şeklinde başlar. Bu bölümde yazar, haberlerin ricâl tenkidi yanında muhteva açısından da kontrol edilmesini temin eden ehl-i rey ekolünün temel prensiplerini anlatır ve çalışmasının hemen başında değindiği kurucu imam Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) hadis anlayışını şu cümlelerle özetler:

Ebû Hanife, Hz. Peygamber'in söylediği ile ona isnad ve izafe edilenin arasını dikkatli bir şekilde ayırmakta, Hz. Peygamber'den râviler vasıtasıyla gelen bir haberin tenkidinin Hz. Peygamber'i tenkid etmek olmadığını bilakis, onu ve onun sahih/gerçek sünnetini ortaya çıkarma faaliyeti olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir.

Genel hatlarını Ebû Hanife'nin çizmiş olduğu bu anlayışın öğrencisi Ebû Yûsuf'ta (ö. 182/798) da görüldüğünü söylemek mümkündür. Nitekim yazar bu ayrıntıya temas ederek Ebû Yûsuf'u "Hanefi hadis anlayışının bânisi" olarak nitelemiştir. Ayrıca o, Hanefi fukahasının hicri II. asırda hadisler tedvîn ve tasnif edilirken ortaya çıkan rivayetleri Kur'an ve sabit sünnet gibi sağlam delillere arz ettiklerini, bu sayede sahih ve sakîm olanları birbirinden ayırdıklarını belirtmiş, bu bağlamda Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'r-Red 'ale's-Siyeril-Evzâ* 'î'de haberlerin değerlendirilmesi özelinde sergilediği tavrın "arz" kriterinin Hanefi hadis anlayışının açık delillerden biri olduğunu gösterdiğini de vurgulamıştır. Arz yöntemi özelinde Ebû Yûsuf'un hadis anlayışının aktarıldığı bu satırlar akla, arkadaşı Muhammed eş-Şeybânî'yi (ö.189/805) getirmekte, onun bu konuda ne düşündüğünü tevehhüm ettirmektedir. Doğrusu yazar bu minvalde herhangi bir açıklamada bulunmamış ancak, İmam Muhammed'in *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne* isimli eserinde reyçilik ithamını ortadan kaldırmaya dönük faaliyetlerinden bahsetmiştir.

Birinci bölümün ikinci başlığı "Hanefî Hadis Anlayışının Tedvini" olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında yazar, başlangıçta ehl-i hadis iken hocası İmam Muhammed ile tanıştıktan sonra fikirleri değişen ve onun önde gelen öğrencilerinden biri olan İsâ b. Ebân'ın (ö. 221/836) arz yönteminde temel aldığı genel ilkeleri detaylı bir şekilde aktarır. Ardından, halku'l-Kur'ân konusunda çekimser kaldığı için ehl-i hadisin yoğun eleştirilerine maruz kalan Selcî'nin (ö. 266/880) Hanefî hadis anlayışının teşekkülündeki katkısını zikreder. Mezhep içerisinde önemli bir konumda olan Selcî, tıpkı Tahâvî (ö. 321/933) gibi Hanefilerin delillerini illetleriyle birlikte ortaya koyarak bu delilleri hadislerle temellendirmeyi başarabilen ender şahsiyetlerden biridir.

Haberlerin tetkik edilmesi bağlamında Hanefilerin özellikle de İsâ b. Ebân'ın uygulamış olduğu arz yöntemi Şâfi fakihleri ve ehl-i hadis tarafından ağır bir şekilde tenkit edildiği gibi, Hanefî cenahından da bu iki ekole yoğun eleştiriler yöneltmiştir. Belli bir süre Şâfi fakihleri kendileri hakkındaki itirazlara cevapsız kalmış, nihayetinde İbn Süreyc (ö.306/918) ile bu sessizlik son bulmuştur. Fakat ne ilginçtir ki, aynı geleneğin temsilcisi konumundaki Tahâvî de İsâ b. Ebân'a reddiye yazmıştır. Özellikle *Şerhu Meâni'l-âsâr*'da mezhebin delillerini savunan Tahâvî'nin, İsâ b. Ebân'a yönelttiği itirazları değerlendiren Özşenel, bu tutumu, Hanefi mezhebindeki hadisçi çizginin devamı olarak yorumlamaktadır.

Hicrî III. asrın ortaları itibariyle yoğunlaşan hadisçi eğilim, yazarın ifadesiyle Tahâvî'nin vefatıyla son bulmuş ve yerini fıkıhçı bakış açısına bırakmıştır. Kerhî'nin (ö. 340/952) kaleme aldığı risâle ile başlayan bu dönemde haberlerin sübût açısından taksimi Hanefî bakış açısıyla özetlenmeye çalışılmıştır. Akabinde Ebû Ali eş-Şâsî (ö. 344/955) ile daha belirgin bir yapıya bürünen bu anlayışın İsâ b. Ebân'ın arz teorisi bağlamındaki düşünce sistemini yansıttığını söylemek mümkündür.

Yazarın kronolojik olarak takip ettiği metot çerçevesinde yer verilen diğer bir isim hicrî IV. asrın önemli simalarından Cessâs'tır (ö.370/981). Hocası Kerhî'den edindiği Hanefî hadis anlayışını İsâ b. Ebân'ın teliflerini de dikkate alarak ayrıntılı bir şekilde eserlerine yansıtan Cessâs, bu birikime kendi özgün yorumlarını da katarak mezhep görüşünün şekillenmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Nitekim haber-i vâhidlerin kabul edilmeme sebepleri arasında gösterdiği “akla aykırılık” ilkesi ilk olarak Cessâs'ta görülür. Ancak Özşenel'in de vurguladığı üzere ilginç olan durum, Cessâs'ın dile getirdiği bu kriterin sonraki usul eserlerinde yer almamış olmasıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünü “Hanefî Hadis Anlayışında Tekâmül Dönemi” şeklinde isimlendiren müellif, bu başlık altında Semerkand âlimlerinden Debûsî'nin (ö. 430/1039) kısa biyografisine yer vererek onun âhâd haberle ilgili hangi tenkit metodunu kullandığını maddeler halinde sıralar. Aktardığı dört madde içerisinde en dikkat çekici olan şey, Debûsî'nin de aynı İsâ b. Ebân gibi arz metodunu ilk sıraya aldığıdır. Hiç şüphesiz ki onun bu tavrı, izlediği çizginin ne doğrultuda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Debûsî'den sonra onunla aynı dönemde yaşayan bir diğer Hanefî usulcü Saymerî'nin (ö. 436/1045) görüşlerine de yer verilen eserde, onun, daha çok ihtilâflı olan usul meseleleriyle ilgilenen bir kişilik olduğu vurgulanmıştır. Hemen ardından Serahsî'nin hadis anlayışına değinilerek onun, ehl-i hadîsin dilini kullanmasına rağmen mezhep içerisinde kendine has bir yöntemi olduğu, muasır Pezdevî'de ise İsâ b. Ebân yönteminin takip edildiği belirtilmiştir.

İlk dönem Hanefî hadis anlayışının arz yöntemi özelinde oluşum ve gelişim evrelerini konu edilerek özellikle mezhebin kurucu şahsiyetlerinin meseleyi değerlendirme biçimlerinin sistematik olarak yansıtıldığı bu çalışma, ilimle yoğrulan yılların süreç içerisinde kazandırdığı akademik birikim ve tecrübenin yansıması görünümündedir. Ayrıca eser, hadis alanında araştırma yapanlara hitap ettiği gibi, İslâm hukukuyla ilgilenenlere de kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Muharrem Bayram

(Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
harunmusa30@gmail.com; orcid.org/0000-0002-3832-4591)